

УДК 141.32+215

## ОСОБЛИВОСТІ ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ТВОРЧОСТІ ТЕОРЕТИКА ПРОТЕСТАНТИЗМУ П. ТІЛЛІХА

Ємельяненко Г.Д., Пучков О.І.

Донбаський державний педагогічний університет

У даній статті звернено увагу на теоретико-методологічні основи П. Тіллїха, що сформували головні принципи підходу теолога до розуміння і пояснення реальності. Принципове повернення філософського і теологічного мислення до реальних життєвих проблем особистості, висвітлюється розуміння теологом інтерпретації цих проблем через категорію розуму, яка суттєво сприяла подальшому розвитку гносеологічної концепції.

**Ключові слова:** систематична теологія, екзистенціальна теологія, онтологічний розум, абсолютизм, релятивізм.

**Постановка проблеми** В процесі виявлення людського розуму П. Тіллїх аналізує взаємовідношення між формалізованими і раціональними елементами мислення та людською емоційністю покладаючи їх у якості дихотомії. У роздумах П. Тіллїха про гносеологічні проблеми сучасної теології поняття «екзистенціального» відіграє найголовнішу роль й виступає структурним елементом його вчення визначаючи специфіку розуміння функціональної діяльності людини у процесах пізнання нею реальності та розумінні світу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Неосвяжний перелік бібліографічних матеріалів, що систематизують дослідницьку літературу інтелектуальної спадщини П. Тіллїха в Україні останнім часом доповнився цікавими сучасними розробками, зокрема, працями С. Таранова «Спадок Тіллїха та досвід сучасності», «Протестантський принцип Тіллїха: від теології до філософії», «Теологічний екзистенціалізм»; тематично стосуються зазначеної проблематики праці С. Шевченко: «Проблема цінностей в теології П. Тіллїха», «Специфіка осмислення феномена «нового буття» у філософії П. Тіллїха», «Філософія Тіллїха: рефлексія над ціннісними підвалинами людського буття».

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Процес розвитку сучасної теології та філософії явище далеко не однозначне і не до кінця вивчене, яке для з'ясування його сутності, вимагає зусиль вчених різної спеціалізації, а можливо і навіть цілих наукових колективів. Автори статті стверджують, що традиційне розуміння та віднесення ідейної спадщини відомого теоретика протестантизму П. Тіллїха до когорти представників «філософії класичного екзистенціалізму», яке і досі панує у вітчизняній науковій гуманітарній літературі, потребують кардинального перегляду. Теоретичні і емпіричні засади протестантизму П. Тіллїха і розуміння співвідношення наукового знання, методології, філософії і теології, на думку авторів статті, кардинально різняться з уявленнями щодо цих феноменів, які можна знайти у екзистенціально думуючих мислителів: С. К'єркегора, Г.Марселя, М. Бердяєва тощо.

**Мета статті.** Головною метою даної статті є докладніше висвітлити гносеологічну проблематику у творчості П. Тіллїха, проблему особливості у всесвітньо-історичній перспективі співвідношення понять абсолютизм і релятивізм (позитивний релятивізм, цинічний релятивізм, абсолютизм традиції, абсолютизм революції).

**Виклад основного матеріалу.** Американський теолог П. Тілліх у своїх працях «Систематична теологія», «Теологія культури», «Мужність бути», «Динаміка віри» звертається не тільки до гносеологічних вимірів та онтологічних контекстів, але й до площини духовності, духовного досвіду за допомогою якого функціонує або існує будь-яке теологічне, релігійне або філософське мислення. Цікавим щодо цього постає конфлікт між автономією і гетерономією, і якщо розглядати його у всесвітньо-історичній перспективі, то він буде ключем до будь-якого теологічного розуміння як античної грецької, так і сучасної думки.

Історія грецької філософії бере свій початок у теономному дофілософському періоді міфологія і космологія, згодом проходить стадію поступової розробки автономних структур розуму, через класичний синтез структури і глибини пізнання Платона, через раціоналізацію цього синтезу у різних школах Давнього світу після Аристотеля, через розчарування в розумі у спробі автономного створення світу для життя у скептицизмі, через містичне трансцендування розуму у неоплатонізмі, оскарження авторитетів минулого у релігійних сектах, створення нової теомії під впливом християнства – Климента і Оригена, й завершується проникненням гетерономних елементів у Афанасія та Августина. «Теологічні поняття як ідеалістів, так і натуралістів, – стверджував у цьому зв'язку американський мислитель, укорінені в «містичну апріорність», в усвідомлення чогось такого, що трансцендує розрив між суб'єктом і об'єктом» [5, с. 17].

За часів Високого середньовіччя, наприклад, у Бонавентури теомія, на думку П. Тілліха, реалізувала себе в умовах домінування гетерономних елементів. До кінця середньовіччя гетерономія почала домінувати остаточно і в якості реакції на автономні тенденції в культурі і релігії.

За доби Відродження і Реформації такий конфлікт поновився новою силою і Відродження, яке розпочалося з неоплатонізму М. Кузанського, М. Фічіно, виявило теономний характер, а потім й тенденцію до автономії Е. Роттердамського, Г. Галілея та ін.

Реформація на ранніх стадіях відрізнялася релігійним і культурним акцентом на автономії довіри Лютера до власної совісті, зв'язок Лютера і Цвінглі з гуманістами, а потім звернулася до гетерономії, яка у певних аспектах навіть перевершила пізньосередньовічну гетерономію протестантську ортодоксію. У XVIII-XIX ст. автономія отримала повну перемогу, а ортодоксія і фундаменталізм «безплідні і позбавлені впливу» були відсунуті на периферію культурного життя. В умовах домінування технічного розуму автономія остаточно «придушила» усі прояви опору, при цьому сприяла й остаточної втраті виміру глибини адекватності, достовірності та вірогідності раціоналістичного пізнання. Але пізнання є чимось більшим, аніж заповненням; воно ще «перетворює і зцілює, що було б неможливо, якби пізнаючий суб'єкт був всього лише дзеркалом об'єкта, залишаючись від нього на непереборній дистанції» [3, с. 100]. Автономія, за словами П. Тілліха, неначе зміліла, втратила змістовність й повноцінний смисл. У цій ситуації, як й ствердив далі американський теолог, потужні квазіпо-

літичні гетерономії заповнили той вакуум, який утворився на місці автономії, що втратила свою глибину. Боротьба на два фронти проти беззмістовної автономії і проти деструктивної гетерономії й спрямована на пошук нової теомії у нашій дні. Адже автономний розум зазнав повного фіаско, ані автономія, ані гетерономії, роз'єднані і конфліктує, не можуть надати нам справжню відповідь на запитання нашого часу.

Отже, досліджуючи гносеологічну проблематику П. Тілліх змінює методологічний модус аналізу, залучаючи у площину ще й суспільно-політичну проблематику. Стверджуючи те, що розум у своїй сутності об'єднує статичний і динамічний елементи, де статичний елемент оберігає розум від втрати його тотожності з життєвим процесом, а динамічний елемент сприяє раціональній актуалізації розуму у ньому, він зазначає, що у реальному житті обидва ці елементи, як правило, відірвані один від одного, а часом й один одному протистоять.

Як зазначає П. Тілліх статичний елемент розуму виявляє себе у двох формах абсолютизму: абсолютизму традиції і абсолютизму революції. Динамічний елемент розуму можна віднайти також у двох формах релятивізму: позитивному релятивізмі і цинічному релятивізмі. Абсолютизм традиції ототожнює статичний елемент розуму з особливими традиціями такими, наприклад, як прийнята в суспільстві мораль, існуючі політичні форми, академічна естетика, незаперечні філософські принципи. Такий світогляд, зазначає американський теолог, називають консервативним. Де консерватизм може означати дві речі, він може означати готовність захищати статичний елемент розуму усупереч винятковому підкреслюванню його динамічної складової, й консерватизм може перетворюватися на фанатизм за умови, коли динамічні елементи розумової діяльності сприймаються й проголошуються статичними, ще й прославляються на рівні абсолютної дійсності. На думку мислителя, у кожному особливому випадку неможливо відокремити статичний елемент від динамічного елементу розуму, а будь-яка спроба зробити це врешті-решт призводить до руйнування абсолютизованих форм, що гинуть під натиском інших, виникаючих в процесі пізнання дійсності. Як стверджує П. Тілліх подібний тиск можна побачити на прикладі специфічного різновиду абсолютизму революційного. «Як раціональна структура реальності, так і раціональна структура свідомості постійні в перервах і мінливі у сталості. Отже, проблема актуального розуму полягає не тільки в тому, щоби уникати помилок і невдач в оволодінні реальністю і в її формуванні, але ще і в тому, щоби зробити динаміку розуму ефективною і у випадку функціонування суб'єктивного розуму, і у кожному моменті дії розуму об'єктивного» [3, с. 84].

Однак у соціально-політичну площину аналізу П. Тілліх впроваджує філософсько-методологічні аспекти. Пояснюючи сутність своїх методологічних засад, він прямо зазначав, що «принцип методологічної раціональності передбачає те, що і систематична теологія, як і будь-який науковий розгляд реальності, також слідує методу» [5, с. 62].

Обом типам абсолютизму, як стверджує П. Тілліх протистоять різні форми релятивізму: релятивізм або заперечує наявність статичного елемента

в структурі розуму, або таким чином акцентує на динамічному елементі, що певного місця для актуального розуму вже не залишається. Релятивізм може бути як раціональним (паралельний абсолютизму традиції), так і цинічним (паралельний абсолютизму революції). Позитивістський релятивізм бере до уваги лише наявне в реальності, не застосовуючи для його оцінки абсолютних критеріїв, і на практиці він може стати консервативним, як і будь-який інший різновид абсолютизму.

Отже, існуючий у середині XIX століття позитивізм закону, американський мислитель проголосив реакцію на революційний абсолютизм XVIII століття. Подібним чином і естетичний релятивізм того ж часу розташував усі існуючі раніше стилі, як це зазначив американський теолог, лише на одному рівні. «Він є теологом тією мірою, в якій його екзистенційна ситуація і його безмежна турбота формують його філософське бачення. Він є теологом у тій мірі, у якій його інтуїція універсального логосу структури реальності як цілого сформована тим приватним логосом, який відкривається йому в його окремому місці, виявляючи йому сенс цілого» [5, с. 30].

У сфері суспільних відносин, стверджував П. Тілліх, вихвалялись місцеві традиції, а їхні різні аспекти, зокрема, й негативні, сприймалися поза критичними нормами. Як бачимо найзначнішим П. Тілліх вважав позитивізм філософський, зазначаючи те, що ще з часів Д. Юма цей напрямок почав розвиватися у багатьох напрямках, замінивши абсолютні норми і критерії у всіх сферах життя прагматичними перевітками. Істина відносна і залежить від соціальної групи, від конкретної ситуації або ж тяжкого існування, стверджували представники цього напрямку. І у цьому аспекті, зауважив мислитель, сучасні для нього форми екзистенціалізму узгоджуються з принципами прагматичного релятивізму та деякими різновидами європейської «філософії життя».

Для позитивізму, продовжував він далі, стало трагедією те, що він не уникнено з часом повинен переродитися або на консервативний абсолютизм, або на релятивізм цинічного гатунку.

І тільки у тих країнах, де релікти попередніх форм абсолютизму залишаються ще доволі сильними для того, щоби пригальмувати ці процеси, такими країнами мислитель вважав власне Англію та Сполучені Штати, саморуйнівні імплікації позитивізму залишаються прихованими.

У своїй філософсько-теологічній спадщині П. Тілліх стверджував і те, що «цинічний релятивізм» загалом є результатом розчарування в утопічному абсолютизмі. Для боротьби з абсолютними принципами він вдається до аргументів з арсеналу скептицизму, хоча це і не призводить ні до яких наслідків. Він і не звертається до одкровення, і не йде зі сфери мислення і дії, як це було властиве античному скептицизму.

Так раціональний критицизм, який передбачає наявність якихось дійсних структур, на глибоке переконання П. Тілліха, не є основою цинічного релятивізму, його основою є саме невіра в дієвість будь-якого раціонального акту, навіть критичного.

**Висновки і пропозиції, перспективи.** У даному випадку роздуми П. Тілліха швидше нагадують раціоналізовану міфологію, аніж науковий аналіз, однак його екстраполяції у різні сфери функціонування раціонального пізнання і до нашого часу безумовно поглиблюють уявлення щодо визначених процесів. І «тільки та істина, яка існує всупереч нескінченності теоретичних можливостей, і тільки те благо, яке існує всупереч нескінченному ризику, пов'язаному з будь-якою дією, і можуть подолати розрив між опановуючою і формуючою функціями розуму. Пошук саме такої істини і саме такого блага – це і є пошук одкровення» [3, с. 98].

Таким чином, ми бачимо, що усі роздуми П. Тілліха, про аналіз раціоналістичного пізнання дійсності, спрямовані: на виявлення протиріч формалізованого застосування людського раціо; подальшу абсолютизацію виявлених суперечностей та їхній опис у площині гносеологічних особливостей; логічний висновок про роль і значимість теологічних догматів у вирішенні виявлених суперечностей.

## Список літератури:

1. Лезов С.В. Теология культуры Пауля Тиллиха // Тиллих П. Избранное. Теология культуры. – М., 1995. – С. 461–471.
2. Лифинцева Т.П. Пауль Тиллих // Философы двадцатого века. Книга вторая. – М.: «Искусство XXI век», 2004. – С. 300–324.
3. Райда К.Ю. Дослідження «екзистенціального» з позицій раціоналістичної методології. «Екзистенціальне» як особливий вимір філософського мислення та свідомості // Райда К.Ю. Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. – К.: Український центр духовної культури, 1998. – С. 129–141.
4. Таранов С.В. Теологічний екзистенціалізм: монографія / Сергій Таранов. – К.: Четверта хвиля, 2014. – 328 с.
5. Тиллих П. Систематическая теология. Т. I-II / Пауль Тиллих; [пер.с англ. Т. Лифинцева (т. I), О.Р. Газизова, В.М. Ошеров, В.В. Рынкевич (т. II); отв. ред. О.Р. Газизова]. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 463 с.
6. Шевченко С.Л. Проблема цінностей в теології П. Тілліха // Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / [А.М. Єрмоленко, Г.Д. Ємельяненко, М.М. Кисельов, П.А. Кравченко, Я.В. Любимий, В.А. Маляхов, К.Ю. Райда, С.Л. Шевченко]. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2012. – С. 160–168.

**Емельяненко А.Д., Пучков А.И.**

Донбасский государственный педагогический университет

## **ОСОБЕННОСТИ ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ ТЕОРЕТИКА ПРОТЕСТАНТИЗМА П. ТИЛЛИХА**

### **Аннотация**

В данной статье обращено внимание на теоретико-методологические основания П. Тиллиха, сформировавшие главные принципы подхода теолога к пониманию и объяснению реальности. Принципиальное возвращение философского и теологического мышления к реальным жизненным проблемам личности, освещается понимание теологом интерпретации этих проблем через категорию ума, которая существенно способствовала дальнейшему развитию гносеологической концепции.

**Ключевые слова:** систематическая теология, экзистенциальная теология, онтологический разум, абсолютизм, релятивизм.

**Yemeljanenko H.D., Puchkov A.I.**

Donbass State Pedagogical University

## **FEATURES OF EXISTENTIALLY AND EPISTEMOLOGICAL PROBLEMS IN CREATIVE WORK THEOLOGIAN P. TILLICH**

### **Summary**

This article drew attention to the theoretical and methodological bases of P. Tillich, formed the basic principles of the theologian approach to understanding and explaining reality. The fundamental philosophical and theological return of thinking to real-life problems of identity, illuminated understanding theologian interpreting these problems through mental category, which significantly contributed to the further development of the epistemological concept.

**Keywords:** systematic theology, existential theology, ontological reason, absolutism, relativism.